

Checklist leermiddelen Grieks en Latijn

Tweede fase

Voortgezet onderwijs

LPC, CITO, PMVO en GEU

Mannus Goris

Enschede, november 1997

S | L | O

specialisten in leerplanontwikkeling

Verantwoording

© 1997 Instituut voor leerplanontwikkeling (SLO), Enschede

Alle rechten voorbehouden. Mits de bron wordt vermeld is het toegestaan om zonder voorafgaande toestemming van de uitgever deze uitgave geheel of gedeeltelijk te kopiëren dan wel op andere wijze te verveelvoudigen.

Auteur: Mannus Goris

Bijdragen: Ghita Kölker, Dick Meijer, Hans Morelis, Jan Verbeek

Adviezen: Veldadvisering SLO

Redactie: Jet Quadekker

Vormgeving: Afdeling publicatiebegeleiding

Lay-out: Ellen Groote Haar, Mathilde Koiter

Druk: SDU, Den Haag

In samenwerking met: LPC, Cito, PMVO en GEU

In opdracht van: Ministerie van OC&W

Besteladres

SLO, specialisten in leerplanontwikkeling

Afdeling Verkoop

Postbus 2041, 7500 CA Enschede

AN: 8.328.7729

Inhoud

1.	Inleiding	7
2.	Gebruiksaanwijzing	8
3.	Checklist schoolbeleid	10
3.1	Afstemming tussen vakken	10
3.2	Zelfstandig werken/leren	11
4.	Toelichting op de checklist schoolbeleid	12
4.1	De vernieuwing van de vakken	12
4.2	Invoering studiehuis	14
5.	Checklist Grieks en Latijn	16
5.1	Vragen voor de checklist Grieks en Latijn	16
5.2	Vragen met betrekking tot het gebruik van het leermiddel door leerling en docent	19
6.	Toelichting op de checklist Grieks en Latijn	22
6.1	Taalreflectie	22
6.2	Tekstreflectie	22
6.3	Cultuurreflectie	24
6.4	Oriëntatie op studie en beroep	24
6.5	Toetsing	25
6.6	Algemeen	25
6.7	Samenhang met andere vakken	25
	Samenvatting checklisten	27

1. Inleiding

Leermiddelen kiezen is een ingewikkelde zaak waarbij veel factoren een rol spelen. Moet er bijvoorbeeld gekozen worden voor een periode van vier, vijf of zes jaar? Hoeveel financiële middelen zijn er per vaksectie beschikbaar?

Steeds vaker is het schoolbeleid mede bepalend bij de keuze van leermiddelen. De vernieuwingen in de basisvorming, vbo/mavo en havo/vwo vragen om een samenhangende onderwijskundige visie voor de hele school. Scholen zullen zich bezinnen op de vraag welke leermiddelen goed passen bij de manier waarop zij willen werken: de eigen invulling van het studiehuis.

Die onderwijskundige visie kan ertoe leiden dat de schoolleiding aan de vaksecties een raamwerk van uitgangspunten en aandachtspunten meegeeft waarbinnen zij een keuze voor leermiddelen kunnen maken. Het zwaartepunt van de keuze voor leermiddelen zal ook in de toekomst bij de vakdocenten blijven liggen, maar de keuze zal niet langer louter een sectieaangelegenheid zijn.

Deze checklist is voor individuele docenten en vaksecties een hulpmiddel bij de keuze voor leermiddelen. Met behulp van de checklist kunnen zij hun eigen positie bepalen in het positie bepalen in het

vernieuwingsproces in de tweede fase. Op basis van die positiebepaling kan de checklist gebruikt worden om een passend leermiddel te kiezen.

De checklist zal ook een rol spelen op de methode-keuzebijeenkomsten die in februari 1998 georganiseerd zullen worden door de GEU en APS, CPS en KPC groep.

In de checklist wordt de term 'leermiddel' gebruikt in plaats van 'methode'. De reden hiervoor is dat in de tweede fase waarschijnlijk meer middelen gebruikt zullen worden dan alleen gedrukt materiaal. Zo mogen we verwachten dat meer gebruik zal worden gemaakt van de mogelijkheden die de informatie- en communicatietechnologie (ICT) biedt, dat meer schriftelijk en audiovisueel bronnenmateriaal zal worden gebruikt, enz. De term 'leermiddel' omvat al die verschillende onderdelen.

De checklist is als volgt ingedeeld:

- hoofdstuk 1 Inleiding
- hoofdstuk 2 Gebruiksaanwijzing
- hoofdstuk 3 Checklist schoolbeleid
- hoofdstuk 4 Toelichting op de checklist schoolbeleid
- hoofdstuk 5 Checklist Grieks en Latijn
- hoofdstuk 6 Toelichting op de vakchecklist.

2. Gebruiksaanwijzing

Deze brochure bevat twee checklists: een checklist voor het schoolbeleid (hoofdstuk 3) en een checklist voor het vak (hoofdstuk 5). In de checklist voor het schoolbeleid zijn vragen en aandachtspunten opgenomen die een aantal beslissingen in beeld brengen welke op schoolniveau genomen zijn, maar die ook van invloed zijn op de keuze van leermiddelen in de afzonderlijke vakken.

Om het gebruiksgemak zo groot mogelijk te maken, is gekozen voor de volgende lay-out:

- de checklists bevatten de mogelijkheid om vragen af te vinken;
- als bijlage zijn alle checklists nog eens bij elkaar gezet.

De checklists zijn geen automatische piloot: de opgenomen aandachtspunten werken dus niet als een gestandaardiseerde toets waar een score uitrolt. Dat is vanwege de verschillen tussen scholen niet mogelijk en niet gewenst. U moet dus nog steeds zelf kiezen maar dat wordt wel vergemakkelijkt.

Bij elke checklist kunt u vragen selecteren die u in uw situatie relevant acht. Dat kan betekenen dat u per checklist slechts een aantal criteria selecteert die u als

individuele docent of sectie gebruikt bij de keuze van leermiddelen. Op basis van de criteria die op schoolniveau zijn bepaald en de positie die u daarbinnen als sectie inneemt, bepaalt u als sectie uw eigen criteria.

Na elke checklist is een toelichting opgenomen waarin achtergrondgegevens staan en een en ander wordt verduidelijkt. De toelichting is geschreven voor secties die graag wat meer informatie over de verschillende onderdelen willen lezen. Secties die daaraan geen behoefte hebben, kunnen direct de checklists gebruiken.

Een goede keuze maken is belangrijk, want er hangt veel van af: schoolboeken en andere leermiddelen bepalen voor een belangrijk deel het onderwijs in de klas voor de komende jaren. Het proces van het kiezen van leermiddelen moet zorgvuldig worden georganiseerd. Het keuzeprocess kan in een aantal fasen plaatsvinden. Het is uiteraard aan de school te bepalen op welke manier het georganiseerd wordt en welke aandachtspunten van belang zijn. In het volgende schema is een mogelijke fasering van het keuzeprocess opgenomen.

TIPS

Fase 1. Voorbereiding van het keuzeprocess

Houd bij de keuze van leermiddelen rekening met de besluiten die op schoolniveau genomen zijn met betrekking tot het kiezen van leermiddelen.

Maak een taakverdeling in de sectie.

Maak afspraken over het nemen van besluiten: wie beslist waarover?

Maak een tijdsplanning waarbij teruggedeneerd wordt vanaf het moment van aanschaffen.

Overleg met verwante vakken over de gewenste samenhang en afstemming.

Hanteer niet te veel criteria; selecteer de voor de vaksectie belangrijkste vragen.

Fase 2: Oriëntatie op het aanbod

Bepaal de breedte van de oriëntatie, bekijkt u alle leermiddelen of maakt u een selectie.

Verzamel overzichts informatie bij uitgevers en bij het NICL (Nationaal InformatieCentrum Leermiddelen).

Vergelijk de leermiddelen eventueel paarsgewijs.

Beperk een analyse tot enkele kansrijke alternatieven.

Overweeg een analyse te beperken tot een representatief hoofdstuk.

Lees en bespreek recensies en beoordelingen.

Informeer of een uitgever of auteur bereid is om over een leermiddel te praten.

Raadpleeg collega's van andere scholen.

Probeer als er tijd voor is een klein onderdeel uit.

Concentreer een proef op de belangrijkste gewenste veranderingen.

Bespreek het resultaat in de vaksectie.

Fase 3: Beslissing

Kies een passende beslisregel, bijvoorbeeld:

- a. één criterium geeft de doorslag;
- b. in de diverse criteria is een volgorde van urgentie aangegeven; bij de beoordeling van de alternatieven worden punten gegeven;
- c. alle criteria wegen even zwaar; ze compenseren elkaar.

Bespreek de keuze voor het leermiddel met de schoolleiding in verband met de gemaakte afspraken.

3.

Checklist schoolbeleid

Rond de invoering van de tweede fase zullen op schoolniveau een aantal besluiten worden genomen: over randvoorwaarden, organisatorische kwesties en onderwijsinhoudelijke uitgangspunten. Alle vaksecties zullen daar rekening mee moeten houden en de aanpak van het onderwijs moeten aanpassen.

In dit hoofdstuk noemen we een aantal punten die daarbij een rol spelen. Deze punten hebben betrekking op de inhoud van het onderwijs. U moet die punten niet zo zeer zien als een checklist voor het kiezen van bepaalde leermiddelen, maar meer als een lijst bespreekpunten die helpen bij het in kaart brengen van de situatie rond uw vak bij u op school. We maken daarbij onderscheid tussen:

- de afstemming tussen vakken;
- zelfstandig werken en zelfstandig leren.

In hoofdstuk 4 lichten we die punten nader toe. Voor informatie over organisatorische en randvoorwaardelijke aspecten bij het kiezen van leermiddelen verwijzen we naar de brochure Checklist leermiddelen voor schoolleiders (SLO, november 1997).

TIP

Bespreek onderstaande vragen met uw vakgroep. Dit zal ongetwijfeld leiden tot besluiten en bepaalde voornemens. Betrek hierin ook wensen in verband met de aanschaf van leermiddelen voor uw vak en overleg hierover met de schoolleiding.

3.1 Afstemming tussen vakken

- Zijn de algemene vaardigheden over de vakken verdeeld? ja nee
 - Zo ja, hoe ziet die verdeling eruit en wat betekent zij voor uw vak?
- Zijn er afspraken gemaakt over de manier waarop ICT-middelen worden aangewend? ja nee
 - Welke rol speelt uw vak hierin?
- Is er sprake van samenhang tussen vakken? ja nee
 - Voor welke onderdelen is er sprake van samenhang tussen uw vak en andere vakken?
- Zijn er afspraken gemaakt over integratie van bepaalde vakonderdelen? ja nee
 - Wat betekent dat voor uw vak?
- Zijn er afspraken gemaakt over de wijze waarop loopbaanoriëntatie wordt georganiseerd? ja nee
 - Welke rol speelt uw vak daarin, wat is de rol van de mentoren en de decaan?

3.2 Zelfstandig werken/leren

Moet het leermiddel zelfstandig werken mogelijk maken? ja nee

Moet het leermiddel zelfstandig leren mogelijk maken? ja nee

- Zo ja, op welke onderdelen van het leerproces (zie onderstaande vragen) zou het leermiddel een zelfstandiger rol van de leerling moeten bevorderen?

TIP

Houd er bij de beantwoording rekening mee dat er verschillende soorten leeractiviteiten zijn: leerwerk, maakwerk, praktische opdrachten, groepsdiscussies, enz. Dit impliceert dat de rol van de leerlingen kan variëren.

Onderdelen

Bij het bepalen van de leerdoelen wel niet

In de wijze waarop de leerlingen zich oriënteren op de uitvoering van de activiteiten wel niet

Bij de uitvoering van de activiteiten en de volgorde daarin wel niet

De plaats waar de activiteiten uitgevoerd moeten worden wel niet

In de hoeveelheid tijd die aan de activiteiten besteed dient te worden wel niet

In de wijze waarop de activiteiten aangepakt moeten worden wel niet

Bij de bewaking van het leerproces wel niet

Bij de evaluatie van en de feedback op de uitvoering van de taken wel niet

Bij de toetsing of de activiteiten in overeenstemming zijn met de gestelde doelen wel niet

Conclusie:

De consequenties van paragraaf 3.1 en 3.2 voor het eigen vak zijn:

---

4. Toelichting op de checklist schoolbeleid

4.1 De vernieuwing van de vakken

Voor de vernieuwing van het gehele voortgezet onderwijs zijn drie uitgangspunten geformuleerd:

- stimuleren van een brede ontwikkeling bij leerlingen,
- een actieve, zelfstandige rol van leerlingen,
- recht doen aan verschillen tussen leerlingen.

De brede ontwikkeling, het actief en zelfstandig leren en het recht doen aan verschillen komen het sterkst naar voren in vaardigheidsgericht leren. Een leren dus dat niet vooral de nadruk legt op cognitieve en instrumentele vaardigheden, maar waarin een breed scala aan vaardigheden aan bod komt. Door een indeling in vaardigheden te maken, wordt helder wat de vakken verbindt (wat vakoverstijgend is) en wat de vakspecifieke mogelijkheden zijn om aan de vaardigheidsontwikkeling bij te dragen. Uiteraard heeft niet elk vak in elke categorie dezelfde mogelijkheden: de vakken blijven hun autonomie behouden.

Vaardigheden

De gemaakte indeling voor de vaardigheden bestaat uit vier hoofdcategorieën.

Leren uitvoeren (het inzetten van elementaire vaardigheden)

Hierbij gaat het om typisch schoolse vaardigheden, vooral gericht op het uitvoeren van een leertaak. Afhankelijk van de verschillende vakgebieden kan onderscheid worden gemaakt in taalvaardigheden, rekenvaardigheden, informatievaardigheden en technisch-instrumentele vaardigheden.

Leren leren (strategische vaardigheden)

Hierbij gaat het om vaardigheden om het leren te vergemakkelijken. Te denken valt aan leesstrategieën, studievoordigheden, probleemoplossende vaardigheden, onderzoeksvaardigheden en redeneerstrategieën. Een adequate inzet van deze vaardigheden in het leerproces zal de zelfstandigheid vergroten.

Leren reflecteren (regulerende vaardigheden)

Hierbij gaat het om vaardigheden als kiezen, plannen, besluiten nemen en evalueren. Reflectie op het leerproces en de opbrengsten daarvan staat centraal.

Leren communiceren (sociale en communicatieve vaardigheden)

Hierbij gaat het om vaardigheden die te maken hebben met het sociale functioneren van de leerling, met andere woorden: alle vaardigheden waarmee de leerling interacteert met de omgeving, zoals gesprekken voeren, samenwerken, coöperatief leren, rolverdeling en non-verbale communicatie.

Sommige vaardigheden zullen bij alle vakken een rol spelen, zoals leren reflecteren. Bij een aantal zal er echter ook een verdeling kunnen plaatsvinden over de verschillende vakken, of zal afstemming moeten plaatsvinden. Zo kunnen elementaire vaardigheden als taalvaardigheden, sommige strategische vaardigheden en allerlei communicatieve vaardigheden bij Nederlands aangeleerd worden. Bij veel andere vakken zullen die vervolgens getoetst en/of zal er op voortgebouwd kunnen worden.

Het betreft dan:

- informatie verwerven en verwerken,
- tekstsoorten en -structuren herkennen,
- argumenteren,
- doel- en publieksgericht schrijven en spreken,
- samenvatten,
- aspecten van non-verbale communicatie,
- leesstrategieën.

Afstemming is gewenst ten aanzien van onderzoeksvaardigheden en probleemoplossende vaardigheden in de natuurwetenschappelijke vakken en de mens-en-maatschappijvakken. Eenzelfde soort afstemming speelt ook bij economie, management & organisatie, wiskunde en de natuurwetenschappen als het gaat om rekenvaardigheden.

TIP

Het is dus van groot belang dat op schoolniveau wordt afgesproken welke algemene vaardigheden bij welke vakken onderwezen zullen worden en op welk tijdstip dat zou moeten gebeuren. Pas dan kan er bij de aanschaf van leermiddelen voor de afzonderlijke vakken rekening mee worden gehouden.

Naast meer vaardigheidsgerichte aspecten zijn er nog vier andere die zullen doorwerken in de vernieuwing van alle vakken: het gebruik van ICT-middelen, de loopbaanoriëntatie, de integratie van vakken en de samenhang tussen vakken.

Het gebruik van ICT-middelen

Vrijwel alle examenprogramma's besteden aandacht aan het gebruik van informatie- en communicatietechnologie (ICT).

Het gaat daarbij om de volgende aspecten:

- raadplegen van (hyper-)teksten, gegevens, beeld en geluid in (multimediale) bestanden, gegevensbanken en informatiesystemen met behulp van een computer(netwerk);
- geautomatiseerde zoeksystemen in bibliotheek en mediatheek;

- telecommunicatie, zoals e-mail, discussie- en nieuwsgroepen;
- tekstverwerking;
- rekenmachine of grafische rekenmachine;
- wiskundige bewerkingen;
- spreadsheets, modellen en simulaties;
- verwerking en beheer van gegevens in gegevensbanken en informatiesystemen.

Het gebruik van ICT-toepassingen bij toetsing in het schoolexamen (examendossier) is optioneel op onderdelen ten aanzien waarvan de school (nog) niet beschikt over voldoende en adequate apparatuur en programmatuur.

Loopbaanoriëntatie

In alle vakken moet aandacht besteed worden aan loopbaanoriëntatie. Over thema's die daarin een rol spelen dienen op schoolniveau afspraken gemaakt te worden.

TIP

Wanneer op schoolniveau afspraken gemaakt worden over het aanleren van ICT-vaardigheden en over de mate waarin loopbaanoriëntatie aan bod komt bij de verschillende vakken, kan daar bij de keuze van de leermiddelen voor de afzonderlijke vakken rekening mee gehouden worden.

Samenhang tussen vakken

Meer dan nu het geval is zal de samenhang tussen vakken een rol spelen bij de keuze van geschikte leermiddelen. Binnen leerwegen en binnen profielen wordt een samenhangend onderwijsprogramma aangeboden waarin de verschillende vakken elkaar aanvullen en versterken. Doordat zij meer op elkaar aansluiten wordt voor de leerling beter zichtbaar hoe datgene wat bij het ene vak geleerd wordt, ook van toepassing en van belang is bij een ander vak. Ook uit het oogpunt van efficiency is dit van belang: onnodige overlap kan worden vermeden.

In een aantal gevallen is de samenhang heel duidelijk aanwijsbaar. Zo moeten de vakken bijvoorbeeld zorgdragen voor een afstemming van praktische opdrachten. Weliswaar moeten de leerlingen alle praktische opdrachten uitvoeren, maar er moet wel

variatie zijn in type opdrachten en presentatievormen. Dat vraagt straks bij de invulling van de programma's om overleg tussen docenten van vakken uit één profiel. Het vraagt tevens om het afstemmen van leer-materialen, zodat die samenhang in een later stadium niet erg ingewikkeld of zelfs onmogelijk wordt.

Dat geldt ook voor literatuur in havo en vwo. Scholen kunnen kiezen voor het geïntegreerd aanbieden van literatuur (Ne, MVT en evt. CKV1), of voor literatuur bij Nederlands, Engels en de andere moderne vreemde talen. Ook in dat laatste geval is enige afstemming wel degelijk aan te bevelen.

Alle leerlingen maken een profielwerkstuk, waarbij minstens twee vakken uit het profieldeel betrokken zijn. Ook daarbij wordt een beroep gedaan op de samenhang binnen een profiel, een samenhang die idealiter door de leermiddelenkeuze wordt versterkt.

TIP

Houd bij de keuze van leermiddelen rekening met de gewenste samenhang tussen vakken voor wat betreft:

- afstemming van de praktische opdrachten,
- de mate van integratie bij het literatuuronderwijs,
- het maken van een profielwerkstuk.

4.2 Invoering studiehuis

Onderwijs dat voornamelijk op uitleg en instructie is gericht zal geleidelijk evolueren naar begeleid leren: onderwijs waarin de leerling op school zo zelfstandig mogelijk leert onder begeleiding van de docenten.

Uiteraard begint dat niet in de bovenbouw: al in het begin van de opleiding is dit principe terug te vinden, waarna het gedurende de leerweg verder gestalte krijgt. De docenten zullen via gevarieerde werkvormen het leerproces zo inrichten dat leerlingen – gaandeweg en passend bij het vermogen van de leerlingen – zoveel mogelijk op hun zelfstandigheid worden aangesproken.

Om dat als school effectief te doen kan begeleidend onderwijs niet een particulier initiatief van één of een aantal docenten zijn. Daar is een pedagogisch-didactisch kader op schoolniveau voor nodig. Op dat niveau moet daarvoor een aantal vragen worden beantwoord. Wanneer kunnen we de leerling wát zelfstandig laten doen? Welke vrijheden zijn er en wat zijn de verplichtende kaders? Hoe kunnen we de leerling instrumenteren voor dit zelfstandig leren? Welke opbouw van de eerste klas t/m het laatste leerjaar kunnen we aanbrenge(n)? Welke eisen stelt dit aan de bekwaamheden van de docent en welke faciliteiten zijn er op school nodig voor begeleid leren? En uiteraard ook, als een van de faciliteiten: wat betekent dit voor de leermiddelen?

Niet elke school zal die grotere mate van zelfstandigheid in optima forma kunnen of willen bereiken. De ene school zal wellicht (voorlopig) kiezen voor een model waarin het zelfstandig werken uitgangspunt is, terwijl een andere school het zelfstandig en actief leren nastreeft of vormen van zelfverantwoordelijk leren wil realiseren. Ter verduidelijking volgen hier korte omschrijvingen van deze begrippen.

Zelfstandig werken

De leerlingen verrichten alleen of in groepjes leertaken en worden daarbij gestuurd door opdrachten van de docent of het leermiddel. De docent verzorgt de evaluatie: hij beslist wanneer de resultaten naar tevredenheid afgerond zijn.

Vaak is bij zelfstandig werken de gesloten studiewijzer of studieplanner een belangrijk hulpmiddel.

Zelfstandig leren

Wat geleerd wordt, wordt gestuurd door de docent en/of het leermiddel. De leerling krijgt (individueel of samen met anderen) wel de ruimte de leerdoelen met verschillende bij hem of haar passende leeractiviteiten te realiseren. De uiteindelijke evaluatie berust bij de docent, maar de leerling houdt in het aanloopstadium zelf zicht op de voortgang van het proces (vaststellen of de noodzakelijke leervaardigheden aanwezig zijn, zichzelf toetsen, vaststellen welke leeractiviteiten nog nodig zijn, welke begeleiding noodzakelijk is). Hier kan een studiewijzer waarin verschillende keuzemogelijkheden aangegeven zijn een goed hulpmiddel zijn.

Zelfverantwoordelijk leren

De leerling kan het gehele leerproces individueel of samen met anderen sturen: van de leerdoelen, de leeractiviteiten tot en met de controle van de leerresultaten. De uiteindelijke evaluatie blijft bij de docent berusten: deze stelt vast of er een voldoende resultaat behaald is (meestal uitgedrukt in een cijfer).

In het volgende schema lichten we toe op welke punten de leermiddelen kunnen verschillen wanneer er sprake is van veel sturing vanuit het leermiddel (het accent ligt dan meer op zelfstandig werken) of weinig sturing vanuit het leermiddel (het accent ligt dan meer op zelfstandig leren). Weinig sturing vanuit het leermiddel wil overigens niet zeggen dat de leerlingen 'het zelf maar moeten uitzoeken', maar het leermiddel stimuleert en leert de leerlingen zelfstandig te leren.

Aspecten	veel sturing vanuit leermiddel	weinig sturing vanuit leermiddel
leerdoelen	het leermiddel expliciteert de leerdoelen	leerlingen kunnen (deels) zelf de leerdoelen bepalen of het leermiddel doet suggesties daarvoor
activering voorkennis	het leermiddel geeft aan op welke wijze de voorkennis geactiveerd wordt	het leermiddel doet suggesties voor het activeren van de voorkennis
inrichting leeractiviteiten	via opdrachten en aanwijzingen in het leermiddel wordt de wijze waarop de leertaken uitgevoerd moeten worden, gedetailleerd gestuurd	het leermiddel biedt de leerlingen verschillende mogelijkheden voor een eigen aanpak, de opdrachten zijn meer open, er worden verschillende oplossingswegen geboden, er wordt meer ingespeeld op de verschillende leerstijlen
planning	via studiewijzers, schema's e.d. wordt de planning in benodigde tijd, de plaats van uitvoering, de volgorde van de activiteiten door het leermiddel gestuurd	het leermiddel stimuleert en leert de leerlingen eigen plannings te maken in tijd, plaats en volgorde van de activiteiten
toetsing en evaluatie	de wijze waarop de leertaken getoetst en geëvalueerd worden (tussentijds en na afronding van de taak) zijn in het leermiddel vastgelegd	het leermiddel stimuleert en leert leerlingen hun eigen producten en leerprocessen zelfstandig te evalueren
samenwerken	het leermiddel geeft aan of er wel of niet samengewerkt moet worden	het leermiddel biedt ruimte om zowel individueel als met anderen te werken

TIP

Leermiddelen die zich dus richten op zelfstandig werken zien er anders uit dan leermiddelen die zelfstandig leren mogelijk moeten maken. Het is belangrijk dat de school op dit terrein vaststelt welke leermiddelen het beste aansluiten bij de mate van zelfstandigheid die de school in het leerproces wil aanbrengen. Als de school echter een bepaalde ontwikkeling nastreeft is het tevens van belang dat de volgende ontwikkelingsfase ook via deze leermiddelen gerealiseerd kan worden. De meeste leermiddelen moeten immers een aantal jaren meegaan en kunnen niet al na een of twee jaar vervangen worden door andere. Een en ander betekent dat de leermiddelen zo ingericht moeten zijn dat ze in verschillende fasen van zelfstandigheid gebruikt kunnen worden.

5.

Checklist Grieks en Latijn

5.1 Vragen voor de checklist Grieks en Latijn

NB Onder leermiddelen wordt verstaan: lesmateriaal voor de leerlingen én de docentenhandleiding.

1. Selecteer de vragen die u in uw situatie relevant acht.
2. Bepaal welke vragen leiden tot minimeisen die u kunt gebruiken voor een eerste selectie.
3. Gebruik niet te veel criteria in een vergelijking van kansrijke alternatieven: breng een volgorde van urgentie aan.

Taalreflectie

Vertalen

Biedt het leermiddel vertaalhulp waarmee leerlingen zelfstandig teksten kunnen vertalen, en didactische ondersteuning waardoor leerlingen bij het vertalen greep krijgen op hun individuele leerproces? (eindterm 1)

ja nee

Tekstopbouw

Op welke wijze oefent het leermiddel de vaardigheid tekstelementen te ontdekken die de auteur van het pensum gebruikt om de opbouw en samenhang van een tekst(-passage) zichtbaar te maken? (eindterm 2)

ja nee

Vertalingen

Besteedt het leermiddel aandacht aan typen tekstelementen die bij de vergelijking van Latijnse en Griekse teksten met vertalingen relevant zijn? (eindterm 3 en 4)

ja nee

Eigen reactie en zelfstandige oordeelsvorming

Biedt het leermiddel gelegenheid tot zelfstandige oordeelsvorming over vertalingen van tekstpassages? (eindterm 16)

ja nee

Tekstreflectie

Thematische aanpak

Worden in het leermiddel de te behandelen teksten gekoppeld aan een thematiek met passende vraagstellingen? (beschrijving van examenstof)

ja nee

Sluiten in de leermiddelen de behandeling van de thematiek en de vraagstellingen aan bij 'de eigen leef- en denkwereld' van leerlingen? (algemene doelstelling)

ja nee

Komen bij de behandeling van de thematiek de karakteristieke opvattingen van de antieke auteurs ter sprake? (eindterm 9)

ja nee

Tekstbegrip

Besteedt het leermiddel aandacht aan een leerproces van de vaardigheden die op tekstbegrip gericht zijn, met name:

- het opsporen, benoemen en toelichten van kernbegrippen in een tekstpassage (eindterm 6) ja nee
- een parafraze van een tekstpassage geven (eindterm 7) ja nee
- de essentie van een tekstpassage weergeven (eindterm 8) ja nee

Communicatieve situatie

Wordt in het leermiddel aandacht besteed aan de relatie tussen de tekst(-passage) en de communicatieve situatie waarin de tekst(-passage) ontstond? (eindterm 10)

ja nee

Biedt het leermiddel de leerlingen de gelegenheid om een eigen opvatting over de relatie tussen vorm, opbouw en inhoud van een tekst te formuleren en deze te beargumenteren? (eindterm 11)

ja nee

*Cultuurreflectie**Tijd- en cultuurgebondenheid*

Leert het leermiddel leerlingen greep te krijgen op een historische en culturele context van de teksten en op de argumenten die uitspraken daarover kunnen onderbouwen? (eindterm 12)

ja nee

Worden in het leermiddel bij de behandeling van de thematiek opvattingen van personen uit een andere en latere cultuurperiode vergeleken met die van de antieke auteurs?

ja nee

Argumentatie van opgegeven stellingen

Geeft het leermiddel leerlingen de gelegenheid zich afdoende te oefenen in het verdedigen of bestrijden van een stelling? (eindterm 15)

ja nee

Lectuur van vertaalde antieke literatuur

Welke variatie biedt het leermiddel in de wijze waarop leerlingen de hoeveelheid vertaalde literatuur kunnen verwerken?

ja nee

Oriëntatie op studie en beroep

Biedt het leermiddel leerlingen mogelijkheden om de relaties van leerstof en vaardigheden te ontdekken met vervolopleidingen en werkgebieden waarin deze een rol spelen?

ja nee

Toetsing

Geeft het leermiddel aan leerlingen en docenten suggesties voor de toetsing?

ja nee

Algemeen*Combinatie van leermiddelen*

Welke combinatie van leermiddelen is nodig om de eindtermen te bereiken? Past het ene leermiddel bij het andere, met betrekking tot didactische aanpak en thematieken?

ja nee

Informatie- en communicatietechnologie (ICT)

In welke mate kan bij het leermiddel gebruik gemaakt worden van ICT-verwerkingen en -toepassingen? Wijst het leermiddel voldoende op multimediale ondersteuning die bij het onderwijs-leerproces mogelijk is? (eindterm 19)

ja nee

Samenhang met andere vakken*Taalreflectie*

Verwijst het leermiddel naar andere talen van het schoolcurriculum waar de vaardigheid van het herkennen van een tekstopbouw gebruikt kan worden?

ja nee

Tekstreflectie

Legt het leermiddel verband tussen de tekstvaardigheden bij klassieke talen en die bij de andere talen?

ja nee

Terminologie, begrippenkader

Legt het leermiddel verband met terminologieën die worden gehanteerd bij andere vakken (Nederlands, moderne vreemde talen), geïntegreerd literatuuronderwijs)?

ja nee

Argumentatie

Sluit het leermiddel aan bij de vaardigheid in het vak Nederlands om argumentatie in teksten op te zoeken?

ja nee

Literaire werken van andere talen

Wijst het leermiddel op literaire werken van andere talen die aansluiten bij de antieke literatuur en eventueel in het leesdossier opgenomen kunnen worden?

ja nee

Thematiek

Legt het leermiddel bij de behandeling van de thematiek relaties met andere vakken waarin deze voorkomt of kan voorkomen, en met de 'wereld buiten de school' of de actualiteit?

ja nee

5.2 Vragen met betrekking tot het gebruik van het leermiddel door leerling en docent

1. Selecteer de vragen die u in uw situatie het meest relevant acht.
2. Breng eventueel een volgorde van urgentie aan.

Algemeen

Ziet het leermiddel er aantrekkelijk uit? ja nee

Gaat het bij het werkboek om gebruiks- of verbruiksmateriaal? gebr. verbr.

Hoe kwetsbaar is het leermiddel (i.v.m. mogelijk snelle vervanging)?

Is de prijs voor de school/voor de leerling acceptabel? ja nee

Doelen

Zijn de doelen die worden nagestreefd duidelijk voor leerling en docent:

- algemene doelen ja nee

- vakspecifieke doelen? ja nee

Wordt voor alle onderdelen van examenprogramma leerstof aangeboden? ja nee

Structuur

Heeft het leermiddel een heldere structuur (overzichten, schema's, kaders)? ja nee

Zijn hoofdstukken/paragrafen helder opgebouwd (bijvoorbeeld inleiding, uitleg- of inputteksten, opdrachten, afsluiting)? ja nee

Zijn eventuele keuzemogelijkheden duidelijk gemarkeerd? ja nee

Inhoud en organisatie

Wordt in het leermiddel bij introductie van nieuwe inhouden aangesloten bij de voorkennis van de leerling? veel weinig

Wordt bij introductie van nieuwe inhouden aangesloten bij de belevingswereld van leerlingen? veel weinig

Wordt in het leermiddel gebruik gemaakt van actuele ontwikkelingen? veel weinig

Bevat het leermiddel variatie ten aanzien van de gehanteerde werkvormen? veel weinig

Biedt het leermiddel differentiatiemogelijkheden? (Te denken valt aan: tempoverschillen, verschillen in evaluatiemogelijkheden, niveaoverschillen, mogelijkheden tot individualisering.) veel weinig

Stelt het leermiddel speciale eisen aan de organisatie in de klas? ja nee

Bevat het leermiddel toetsen? ja nee

Bevat het leermiddel aanwijzingen voor scoring en/of normeringen? ja nee

Zijn er sleutels/uitwerkingen voor de leerlingen beschikbaar? ja nee

Bevat het leermiddel aanwijzingen of suggesties voor de inrichting van leerlingdossiers? ja nee

Biedt het leermiddel de docent mogelijkheden om zicht te houden op het leerproces van de (zelfstandig werkende) leerling? ja nee

Is het leermiddel op eenvoudige wijze aan de eigen situatie aan te passen? ja nee

Is er een noodzaak extra materiaal aan te schaffen, bijvoorbeeld ten aanzien van extra verbruiksmateriaal of het produceren van materiaal (schriften, kopieerwerk)? ja nee

Zijn er in het leermiddel verwijzingen naar externe bronnen opgenomen? ja nee

Hanteerbaarheid

Is het taalgebruik afgestemd op het niveau van de leerlingen? ja nee

Is het gehele pakket van componenten waaruit het leermiddel bestaat hanteerbaar? (Te denken valt daarbij aan: tekst- en/of werkboek, docentenhandleiding, software, audiovisuele hulpmiddelen.) ja nee

Media

Biedt het leermiddel mogelijkheden om nieuwe media in te zetten? ja nee

Worden in het leermiddel suggesties gedaan voor het gebruik van

- databases ja nee
- cd-rom ja nee
- Internet ja nee

Is er sprake van afwisselend mediagebruik (bijvoorbeeld ten aanzien van audiovisuele bronnen, schriftelijke bronnen, informatie- en communicatietechnologie)? ja nee

Draait de software op de beschikbare hardware? ja nee

Tijd

Met betrekking tot de leertijd

Wordt er een reële indicatie van de leertijd gegeven, m.a.w. is de hoeveelheid leerstof afgestemd op de beschikbare leertijd? ja nee

Met betrekking tot de voorbereidingstijd)

Doet het leermiddel een groot beroep op de voorbereidingstijd van de docent?

ja nee

Vormgeving

Is de vormgeving van het leerlingenmateriaal aantrekkelijk voor leerlingen (bijvoorbeeld ten aanzien van illustraties, kleurgebruik, formaat)?

ja nee

Vaardigheid van de docent

Geven componenten van het leermiddel aanleiding tot nascholing van bepaalde vaardigheden van docenten?

ja nee

De beantwoording van deze categorieën met vragen leidt tot de volgende conclusie(s):

---

6. Toelichting op de checklist Grieks en Latijn

6.1 Taalreflectie

Vertalen

Biedt het leermiddel vertaalhulp waarmee leerlingen zelfstandig teksten kunnen vertalen, en didactische ondersteuning waardoor leerlingen bij het vertalen greep krijgen op hun individuele leerproces? (eindterm 1)

In de tweede fase wordt van leerlingen verlangd dat zij meer uren zelfstandig werken, ook bij het vertalen van antieke tekstpassages. Daarvoor is adequate vertaalhulp nodig. Bovendien is het de bedoeling dat leerlingen inzicht krijgen in hun eigen leerproces bij het vertalen. Zij hebben dus een feedback nodig die hen in staat stelt de voor- of achteruitgang in hun werkresultaten te bepalen en vast te stellen waaraan zij nog moeten werken om hun vertaalvaardigheid te optimaliseren. Dit vraagt om een didactische ondersteuning bij het individuele leerproces.

Tekstopbouw

Op welke wijze oefent het leermiddel de vaardigheid tekstelementen te ontdekken die de auteur van het pensum gebruikt om de opbouw en samenhang van een tekst(-passage) zichtbaar te maken? (eindterm 2)

In enkele examenboeken is bij een passage door middel van een demonstratie aangegeven welke tekstelementen voor het ontdekken van de tekstopbouw relevant zijn. Om leerlingen in deze eindterm te oefenen is verdere uitwerking mogelijk, bijvoorbeeld door een behandeling en door uitleg waarom juist de genoemde tekstelementen de tekstopbouw en samenhang aangeven, en door opdrachten die op het ontdekken van de tekstelementen gericht zijn. Een leermiddel kan leerlingen ook attenderen op hulpmiddelen die daarbij nuttig kunnen zijn, bijvoorbeeld een lijst in het leermiddel waarin de tekstelementen beschreven zijn.

Vertalingen

Besteedt het leermiddel aandacht aan typen tekstelementen die bij de vergelijking van Latijnse en Griekse teksten met vertalingen relevant zijn? (eindterm 3 en 4)

Er zijn twee eindtermen waarbij vertalingen van tekstpassages een rol spelen: 'het aangeven en toelichten van verschillen en overeenkomsten tussen een vertaling en het origineel' en 'het aan de hand van een vertaling aangeven en toelichten van kenmerkende verschillen in taalsystemen tussen het Grieks en het origineel'.

Voor de beide eindtermen kunnen tekstelementen worden vermeld waarop leerlingen kunnen letten bij een vergelijking: bijvoorbeeld woordkeus, woordvolgorde, culturele betekenis van begrippen, literair taalgebruik, toon, grammaticale constructies, enz.

Het leermiddel kan hulpmiddelen noemen die bij een opdracht tot vergelijking zinvol kunnen zijn: bijvoorbeeld grammatica, een lijst van stilistische middelen, bepaalde ICT-toepassingen als tekstverwerking.

Zelfstandige oordeelsvorming

Biedt het leermiddel gelegenheid tot zelfstandige oordeelsvorming over vertalingen van tekstpassages? (eindterm 16)

Als onderdeel van het schoolexamen staan praktische opdrachten genoemd waarin leerlingen 'de vaardigheid in formuleren en beargumenteren van een persoonlijk esthetisch oordeel' tonen. In het leermiddel kan aan leerlingen gelegenheid geboden worden zich in deze vaardigheid te oefenen, bijvoorbeeld door het opzoeken van recensies van vertalingen (via een cd-rom van krantenjaargangen), en deze te bediscussiëren of te commentariëren en eventueel te vergelijken.

6.2 Tekstreflectie

Thematische aanpak

Worden in het leermiddel de te behandelen teksten gekoppeld aan een thematiek met passende vraagstellingen? (beschrijving van de examenstof)

De thematische aanpak, met de gegeven voorwaarde van de leef- en denkwereld van leerlingen, is een nieuwe invalshoek in de benadering van het leetuurpensum. Tot nu toe waren – officieel – eerder

het literaire genre en de receptie ervan de leidraad van de tekstkeuze.

Bij een thematische aanpak worden teksten gelezen die een bijdrage aan een thema leveren. Teksten lijken antwoord te geven op vraagstellingen rond het thema. De thematiek is dus nu de leidraad in de lectuur en de behandeling ervan. Bij leermiddelen kan worden 'gecheckt' of en op welke wijze zij de thematische aanpak verwezenlijken.

Sluiten in de leermiddelen de behandeling van de thematiek en de vraagstellingen aan bij 'de eigen leef- en denkwereld' van leerlingen? (algemene doelstelling)

Bij de algemene doelstelling van de examenprogramma's klassieke talen is vastgelegd dat de leerling een attitude ontwikkelt 'die hem in staat stelt om met bijzondere aandacht voor de spanning tussen de cultuurhistorische setting van de teksten en de eigen leef- en denkwereld, standpunten in te nemen en te beargumenteren met betrekking tot [...] teksten die verband houden met de thematiek van het pensum.' Men kan dus een leermiddel bekijken op de bijdrage die het in vraagstellingen en didactiek levert aan het realiseren van de beschreven attitude.

Komen bij de behandeling van de thematiek karakteristieke opvattingen van de antieke auteurs ter sprake? (eindterm 9)

Nu het literaire genre niet zozeer de insteek in de lectuur is, maar een thematiek, is het vanzelfsprekend dat in de leermiddelen meer aandacht wordt besteed aan de inhoud van de te lezen teksten. De karakteristieke opvattingen van de auteurs krijgen een plaats in de behandeling en interpretatie van de teksten. Hun opvattingen worden betrokken bij de meningsvorming van de leerlingen rond de thematiek.

Tekstbegrip

Besteedt het leermiddel aandacht aan een leerproces van de vaardigheden die op tekstbegrip gericht zijn, met name:

- *het opsporen, benoemen en toelichten van kernbegrippen in een tekstpassage (eindterm 6)*
- *een parafraze van een tekstpassage geven (eindterm 7)*
- *de essentie van een tekstpassage weergeven (eindterm 8)*

Het is belangrijk dat het leermiddel docenten en leerlingen demonstreert welke mogelijkheden en strategieën er zijn om deze vaardigheden in originele

antieke teksten te oefenen. Het leerproces kan erop gericht zijn dat leerlingen deze vaardigheden uiteindelijk uit eigen initiatief toepassen bij het verwerken van tekstinhouden, bijvoorbeeld eerst via gesloten vragen of opdrachten (zoals een invulschema) en de denkstappen waarlangs zij tot dat antwoord komen, naar meer open vragen en opdrachten (onderstrepingen, maken van 'one-liners', bedenken van 'kopjes'), naar een zelfstandige aanpak.

Communicatieve situatie

Wordt in het leermiddel aandacht besteed aan de relatie tussen de tekst(-passage) en de communicatieve situatie waarin de tekst(-passage) ontstond? (eindterm 10)

Van leerlingen wordt verwacht dat zij niet alleen tekstbegrip tonen zoals bij de vorige vraag staat beschreven. Een nieuwe vaardigheid waarin het leermiddel hen moet trainen, is de vaardigheid om inhoud, vorm en opbouw te interpreteren naar de communicatieve situatie waarin de teksten in de oudheid functioneerden. Bij een redevoering springt de relatie tussen tekst en communicatieve situatie natuurlijk in het oog. Maar evenzeer is de tekst van Ovidius over Actaeon een sprekend voorbeeld van de wijze waarop een auteur rekening houdt met de communicatieve situatie: de auteur veronderstelt een grote voorkennis bij zijn publiek ('intellectuele elite, literaire snobs') als hij de Griekse namen van de vele jachthonden in zijn tekst verwerkt.

Het is de bedoeling dat leerlingen tekstsoorten ('verhalend, betogend, persuasief, e.d.') en genres kunnen herkennen en toelichten en leren onderkennen in welke communicatieve situatie de tekst een rol speelde.

In het leermiddel kunnen dus werkwijzen aangereikt worden die leerlingen kunnen hanteren om de tekstpassages te onderzoeken en te interpreteren op de relatie vorm en inhoud en de communicatieve situatie (bijvoorbeeld lijsten van tekstenkenmerken en een ICT-verwerking waarin de kenmerkende tekstelementen geteld worden).

Biedt het leermiddel de leerlingen de gelegenheid om een eigen opvatting over die relatie tussen vorm, opbouw en inhoud van een tekst te formuleren en deze te beargumenteren? (eindterm 11)

In het examenprogramma klassieke talen wordt de vaardigheid van beargumenteerde oordeelsvorming nadrukkelijk vermeld. In elk geval speelt deze in de praktische opdrachten van het schoolexamen een

belangrijke rol. Een leermiddel bereidt de leerlingen goed voor op dit soort opdrachten als het meningsvorming over de tekstinhoud en -vorm stimuleert, bijvoorbeeld door een groepsopdracht die gericht is op de effectiviteit van de tekst voor de communicatie of op een recensie over de tekst

6.3 Cultuurreflectie

Tijd- en cultuurgebondenheid

Leert het leermiddel leerlingen greep te krijgen op een historische en culturele context van de teksten en op de argumenten die uitspraken daarover kunnen onderbouwen? (eindterm 12)

Om de tijd- en cultuurgebondenheid van een tekstpassage te kunnen bepalen moeten leerlingen attent zijn op de inhoudelijke aspecten die kenmerkend zijn voor de oudheid. Dat kunnen chronologische en historische gegevens zijn en cultuurgebonden aspecten, bijvoorbeeld gewoonten, waarden en normen, opvattingen, gedrag. Het leermiddel speelt daarin een bemiddelende rol: aandacht besteden aan de inhoudelijke aspecten waarop leerlingen in teksten moeten letten, en deze laten zoeken en laten beschrijven. Zowel bij het centraal examen als bij de praktische opdrachten van het schoolexamen kan het leerresultaat blijken.

Worden in het leermiddel bij de behandeling van de thematiek opvattingen van personen uit een andere en latere cultuurperiode vergeleken met die van de antieke auteurs?

Het is de bedoeling dat leerlingen tijdens het leerproces opvattingen uit verschillende tijden en culturele contexten kunnen vergelijken met die van auteurs uit de oudheid. Zij kunnen deze verschillen en overeenkomsten formuleren. Het leermiddel draagt ertoe bij dat zij een overzicht over de thematiek in verschillende tijden en culturele contexten krijgen. Verschillende soorten opdrachten kunnen dit bewerkstelligen: schriftelijke verwoording, mondelinge formulering, debatten, groepsopdrachten, enz.

Argumentatie van opgegeven stellingen

Geeft het leermiddel leerlingen de gelegenheid om zich afdoende te oefenen in het verdedigen of bestrijden van een stelling? (eindterm 15)

De informatie van de tekst krijgt een functie: leerlingen moeten tekstinformatie betrekken op een

aangereikt gegeven, een bewering of stelling en bekijken welke informatie daarop van toepassing is en in hoeverre, en of zij argumenten oplevert. In het leermiddel kunnen leerlingen de opdracht krijgen de stelling met behulp van de behandelde teksten en informatie te bespreken (bijvoorbeeld een passage uit een recensie becommentariëren). Het leermiddel kan dergelijke stellingen bijvoorbeeld ook laten aansluiten bij de thematiek.

Lectuur van vertaalde antieke literatuur

Welke variatie biedt het leermiddel in de wijze waarop leerlingen de hoeveelheid vertaalde literatuur verwerken?

De lecturomvang van de vertaalde literatuur is gegroeid. De verwerking daarvan kan op velerlei manieren plaatsvinden: als kennismaking met de auteur, zijn stijl en zijn intenties, als een fase in de training van een vaardigheid (bijvoorbeeld het opsporen van kernbegrippen), enz. Het leermiddel kan de lectuur dus op verschillende wijzen in een zinvol kader plaatsen.

6.4 Oriëntatie op studie en beroep

Biedt het leermiddel leerlingen mogelijkheden om de relaties van leerstof en vaardigheden te ontdekken met vervolgoopleidingen en werkgebieden waarin deze een rol spelen?

Het leermiddel kan naar informatiebronnen over die vervolgoopleidingen en werkgebieden verwijzen. Het kan de leerlingen op ideeën brengen door in de opdrachten op te nemen in welke studie en welk werk kennis en vaardigheden van KT-lessen een zinvolle bijdrage leveren, bijvoorbeeld in talenstudies, archeologie, kunstgeschiedenis, culturele antropologie, museologie. Een tweede kant is dat leerlingen moeten kunnen nagaan in welke opzichten zij wel of niet de vereiste startcompetentie voor die vervolgoopleidingen hebben bereikt. Het leermiddel kan aanwijzingen geven waaraan leerlingen kunnen merken of zij de wenselijke dan wel noodzakelijke capaciteiten, interesses, vaardigheden hebben om bepaalde vervolgoopleidingen te volgen waarin de opgedane informatie en ontwikkelde vaardigheden een rol spelen. Het leermiddel kan ook verwijzen naar mogelijkheden om in de modules Oriëntatie op vervolgonderwijs de kennis over vervolgoopleidingen te vergroten of in de masterclass of in 'concoursen' de bekwaamheid in de klassieke talen uit te breiden.

6.5 Toetsing

Geeft het leermiddel aan leerlingen en docenten suggesties voor de toetsing?

Suggesties voor de drie vormen van toetsing (open/gesloten vragen, praktische opdrachten, handelingsdeel) ondersteunen de docenten bij de concretisering van de tweede fase. Het leermiddel kan ingaan op de mogelijkheden die deze drie vormen aan leerlingen en docenten bieden.

Door het CITO worden voorbeelden aangeleverd die bij de beoordeling van vele soorten praktische opdrachten gebruikt kunnen worden. Deze voorbeelden zijn vakoverstijgend. Het leermiddel kan suggesties aan de hand doen om deze voorbeelden te gebruiken voor toetsing in klassieke talen: onderwerpen voor werkstukken, voor posterpresentaties, enz.

Ook suggesties voor onderwerpen voor profielwerkstukken zijn nuttig. Immers, het vak klassieke talen kan ook onderdeel zijn van de profielvakken in Cultuur en Maatschappij.

6.6 Algemeen

Combinatie van leermiddelen

Welke combinatie van leermiddelen is nodig om de eindtermen te bereiken? Past het ene leermiddel bij het andere met betrekking tot didactische aanpak en thematieken?

In klassen van de bovenbouw worden verschillende leermiddelen gecombineerd: een leergang vierde klas, 'losse' boeken met de examenonderwerpen, één lektuurboek voor de schoolexamenstof (bijvoorbeeld Pallas 3), een grammatica, een woordenboek, meestal ook nog een woordenlijst met te leren woorden. Met die combinatie traint de leerling de verschillende geëiste vaardigheden en bouwt hij de nodige kennis op. De leermiddelen samen moeten dus opleveren dat leerlingen goed voorbereid zijn op de verschillende toetsen van het schoolexamen en op het centraal examen.

Daarbij kan gelet worden op de didactische aanpak van de verschillende leermiddelen die men wil combineren: passen die in dat opzicht bij elkaar? Bij de keuze van de 'tekstboeken' let men behalve op didactische aanpak op het genre: bij de teksten wordt een zekere spreiding over de 'genres' geëist. Bovendien kan men als criterium van de keuze van leermiddelen een spreiding over thematieken hanteren.

Informatie- en communicatietechnologie (ICT)

In welke mate kan bij het leermiddel gebruik gemaakt worden van ICT-verwerkingen en -toepassingen? Wijst het leermiddel voldoende op multimediale ondersteuning die bij het onderwijsleerproces mogelijk is? (eindterm 19)

Het concept studiehuis vergt van leermiddelen klassieke talen een ruime mogelijkheid voor leerlingen om hun individuele leerproces te sturen. ICT-toepassingen bieden die mogelijkheid, bijvoorbeeld door vertaalhulp: zinsstructuren, aanwijzingen over de wegen naar een oplossing, eventueel de juiste werkvertalingen op diskette. Ook de werkvertalingen die leerlingen zelf maken, kunnen in een tekstverwerkingsprogramma gemaakt worden. Voor de correctie van en reflectie op gemaakte fouten kan dit een stimulans zijn.

Naast deze in het leermiddel verwerkte ICT kan het leermiddel suggesties doen op welke wijze ICT te gebruiken is bij andere leeractiviteiten: bijvoorbeeld cd-roms met krantenjaargangen, raadpleging van en communicatie met instanties via Internet, handig gebruik van tekstverwerking voor de leerling, enz.

6.7 Samenhang met andere vakken

Taalreflectie

Verwijst het leermiddel naar andere talen van het schoolcurriculum waar de vaardigheid van het herkennen van een tekstopbouw gebruikt kan worden?

Bij 0 moeten leerlingen tekstelementen kunnen aanwijzen die de opbouw en samenhang van een tekst aangeven (bijvoorbeeld gebruik van verschillende werkwoordstijden, signaalwoorden, afwisseling van directe en indirecte rede, enz.), met andere woorden: zij moeten aan de hand van expliciet te noemen tekstelementen de opbouw kunnen toelichten. Bij de vakken Nederlands en moderne vreemde talen (MVT) moeten de leerlingen de functionele en inhoudelijke relaties tussen tekstonderdelen kunnen aangeven/benoemen, dus meer een beschouwing erover kunnen geven.

Het leermiddel klassieke talen kan relaties leggen met de vakken Nederlands en moderne vreemde talen. De vaardigheid bij klassieke talen kan van nut zijn voor de vaardigheid bij de moderne vreemde talen, en vice versa.

Tekstreflectie

Legt het leermiddel verband tussen de tekstvaardigheden bij klassieke talen en die van de andere talen?

Het betreft hier vooral tekstvaardigheden bij klassieke talen als herkennen van kernbegrippen, vaststellen van essenties in een passage, parafraseren. Dergelijke vaardigheden staan, hoewel anders geformuleerd, ook in de programma's van de andere talen. Het overeenkomstige in de vaardigheden is dat leerlingen uit de tekst impliciete informatie kunnen opmaken, tekstpassages kunnen reduceren tot kernen en kunnen abstraheren tot begrippen (bijvoorbeeld motief voor de erop volgende handeling). Het is nuttig als leermiddelen van klassieke talen verbanden leggen met de getrainde vaardigheden in andere talen. Eventueel kan ook gewezen worden op de gebruikswaarde van deze vaardigheid bij het bestuderen van alle informatiemateriaal.

Terminologie, begrippenkader

Legt het leermiddel verband met terminologieën die worden gehanteerd bij andere vakken (Nederlands, moderne vreemde talen, geïntegreerd literatuuronderwijs)?

Op drie punten in de programma's kunnen termen met elkaar worden vergeleken:

- het herkennen van tekstsoorten staat zowel in het programma klassieke talen als in het programma Nederlands. De betekenis van de term 'tekstsoort' en verschillende typen daarvan kunnen naast elkaar worden gezet;
- het bepalen van de communicatieve situatie komt ook in beide programma's voor; leerlingen moeten weten of er bij Nederlands hetzelfde onder verstaan wordt als bij klassieke talen;
- het hanteren van literair begrippenkader; zeker nu de mogelijkheid bestaat om in scholen aan geïntegreerd literatuuronderwijs te doen, is dat weer een extra argument om op dit punt ook relaties te leggen tussen de vakken.

Het leermiddel kan eventueel een lijst met begrippen toevoegen waarin de termen uit de verschillende vakken en leermiddelen naast elkaar gezet worden, met een passende uitleg.

Argumentatie

Sluit het leermiddel aan bij de vaardigheid in het vak Nederlands om argumentatie in teksten op te zoeken?

Bij het examenprogramma klassieke talen staat niet expliciet vermeld dat leerlingen argumentatie in teksten kunnen opsporen en de waarde van de argumentatiestructuur kunnen bepalen. Impliciet lijken deze vaardigheden wel verwerkt te zijn in de vaardigheden om tekstsoorten (bijvoorbeeld betogend, persuasief) en de kenmerken ervan te herkennen en toe te lichten. Bij het vak Nederlands staat expliciet dat leerlingen leren om de argumentatiestructuur op te sporen en de elementaire begrippen van de argumentatieleer daarbij te gebruiken.

Literaire werken van andere talen

Wijst het leermiddel op literaire werken van andere talen die aansluiten bij de antieke literatuur en eventueel in het leesdossier opgenomen kunnen worden?

Er zijn enkele redenen om in leerlingen- en docentmateriaal klassieke talen literaire werken uit de periode na de oudheid te noemen:

- leerlingen stellen voor Nederlands en geïntegreerd literatuuronderwijs eventueel een leesdossier samen;
- leerlingen zoeken naar onderwerpen voor profielwerkstuk en praktische opdrachten; literaire werken die een relatie hebben met de gelezen antieke literatuur, kunnen daarbij als onderdeel van een onderzoek gebruikt worden;
- docenten zien mogelijkheden voor deelname aan geïntegreerd literatuuronderwijs en voor een thematische aanpak ervan.

Thematiek

Legt het leermiddel bij de behandeling van de thematiek relaties met andere vakken waarin deze voorkomt of kan voorkomen, en met de 'wereld buiten de school' of de actualiteit?

De thematische invalshoek biedt een grote kans om de wereld buiten de school 'binnen' te halen, en tot vakoverstijging. Ook bij andere vakken in de vernieuwde tweede fase komen leerstof en vaardigheden aan de hand van bestaansverhelderende thematieken en onderwerpen aan de orde, bijvoorbeeld bij geschiedenis, maatschappijleer, KCV, CKV, talen. In het leermiddel kan gewezen worden op mogelijke vakoverstijgende activiteiten. Het leermiddel kan actuele berichten opnemen die in de lijn van de thematiek liggen.

Samenvatting

CHECKLIST SCHOOLBELEID

TIP

Bespreek onderstaande vragen met uw vakgroep. Dit zal ongetwijfeld leiden tot besluiten en bepaalde voornemens. Betrek hierin ook wensen in verband met de aanschaf van leermiddelen voor uw vak en overleg hierover met de schoolleiding.

1 Afstemming tussen vakken

Zijn de algemene vaardigheden over de vakken verdeeld? ja nee
 - Zo ja, hoe ziet die verdeling eruit en wat betekent zij voor uw vak?

Zijn er afspraken gemaakt over de manier waarop ICT-middelen worden aangewend? ja nee
 - Welke rol speelt uw vak hierin?

Is er sprake van samenhang tussen vakken? ja nee
 - Voor welke onderdelen is er sprake van samenhang tussen uw vak en andere vakken?

Zijn er afspraken gemaakt over integratie van bepaalde vakonderdelen? ja nee
 - Wat betekent dat voor uw vak?

Zijn er afspraken gemaakt over de wijze waarop loopbaanoriëntatie wordt georganiseerd? ja nee
 - Welke rol speelt uw vak daarin, wat is de rol van de mentoren en de decaan?

2 Zelfstandig werken/leren

Moet het leermiddel zelfstandig werken mogelijk maken? ja nee

Moet het leermiddel zelfstandig leren mogelijk maken? ja nee
 - Zo ja, op welke onderdelen van het leerproces (zie onderstaande vragen) zou het leermiddel een zelfstandiger rol van de leerling moeten bevorderen?

TIP

Houd er bij de beantwoording rekening mee dat er verschillende soorten leeractiviteiten zijn: leerwerk, maakwerk, praktische opdrachten, groepsdiscussies, enz. Dit impliceert dat de rol van de leerlingen kan variëren.

Onderdelen

- Bij het bepalen van de leerdoelen wel niet
- In de wijze waarop de leerlingen zich oriënteren op de uitvoering van de activiteiten wel niet
- Bij de uitvoering van de activiteiten en de volgorde daarin wel niet
- De plaats waar de activiteiten uitgevoerd moeten worden wel niet
- In de hoeveelheid tijd die aan de activiteiten besteed dient te worden wel niet
- In de wijze waarop de activiteiten aangepakt moeten worden wel niet
- Bij de bewaking van het leerproces wel niet
- Bij de evaluatie van en de feedback op de uitvoering van de taken wel niet
- Bij de toetsing of de activiteiten in overeenstemming zijn met de gestelde doelen wel niet

Conclusie:

De consequenties van uit 1 en 2 voor het eigen vak zijn:

CHECKLIST GRIEKS EN LATIJN

Vragen voor de checklist Grieks en Latijn

NB Onder leermiddelen wordt verstaan: lesmateriaal voor de leerlingen én de docentenhandleiding.

1. Selecteer de vragen die u in uw situatie relevant acht.
2. Bepaal welke vragen leiden tot minimumeisen die u kunt gebruiken voor een eerste selectie.
3. Gebruik niet te veel criteria in een vergelijking van kansrijke alternatieven; breng een volgorde van urgentie aan.

Taalreflectie

Vertalen

Biedt het leermiddel vertaalhulp waarmee leerlingen zelfstandig teksten kunnen vertalen, en didactische ondersteuning waardoor leerlingen bij het vertalen greep krijgen op hun individuele leerproces? (eindterm 1)

ja nee

Tekstopbouw

Op welke wijze oefent het leermiddel de vaardigheid tekst-elementen te ontdekken die de auteur van het pensum gebruikt om de opbouw en samenhang van een tekst(-passage) zichtbaar te maken? (eindterm 2)

ja nee

Vertalingen

Besteedt het leermiddel aandacht aan typen tekstelementen die bij de vergelijking van Latijnse en Griekse teksten met vertalingen relevant zijn? (eindterm 3 en 4)

ja nee

Eigen reactie en zelfstandige oordeelsvorming

Biedt het leermiddel gelegenheid tot zelfstandige oordeelsvorming over vertalingen van tekstpassages? (eindterm 16)

ja nee

Tekstreflectie

Thematische aanpak

Worden in het leermiddel de te behandelen teksten gekoppeld aan een thematiek met passende vraagstellingen? (beschrijving van examenstof)

ja nee

Sluiten in de leermiddelen de behandeling van de thematiek en de vraagstellingen aan bij 'de eigen leef- en denkwereld' van leerlingen? (algemene doelstelling)

ja nee

Komen bij de behandeling van de thematiek de karakteristieke opvattingen van de antieke auteurs ter sprake? (eindterm 9)

ja nee

Tekstbegrip

Besteedt het leermiddel aandacht aan een leerproces van de vaardigheden die op tekstbegrip gericht zijn, met name:

- het opsporen, benoemen en toelichten van kernbegrippen

Tekstbegrip

Besteedt het leermiddel aandacht aan een leerproces van de vaardigheden die op tekstbegrip gericht zijn, met name:

- het opsporen, benoemen en toelichten van kernbegrippen in een tekstpassage (eindterm 6) ja nee
- een parafraze van een tekstpassage geven (eindterm 7) ja nee
- de essentie van een tekstpassage weergeven (eindterm 8) ja nee

Communicatieve situatie

Wordt in het leermiddel aandacht besteed aan de relatie tussen de tekst(-passage) en de communicatieve situatie waarin de tekst(-passage) ontstond? (eindterm 10)

ja nee

Biedt het leermiddel de leerlingen de gelegenheid om een eigen opvatting over de relatie tussen vorm, opbouw en inhoud van een tekst te formuleren en deze te beargumenteren? (eindterm 11)

ja nee

*Cultuurreflectie**Tijd- en cultuurgebondenheid*

Leert het leermiddel leerlingen greep te krijgen op een historische en culturele context van de teksten en op de argumenten die uitspraken daarover kunnen onderbouwen? (eindterm 12)

ja nee

Worden in het leermiddel bij de behandeling van de thematiek opvattingen van personen uit een andere en latere cultuurperiode vergeleken met die van de antieke auteurs?

ja nee

Argumentatie van opgegeven stellingen

Geeft het leermiddel leerlingen de gelegenheid zich afdoende te oefenen in het verdedigen of bestrijden van een stelling? (eindterm 15)

ja nee

Lectuur van vertaalde antieke literatuur

Welke variatie biedt het leermiddel in de wijze waarop leerlingen de hoeveelheid vertaalde literatuur kunnen verwerken?

ja nee

Oriëntatie op studie en beroep

Biedt het leermiddel leerlingen mogelijkheden om de relaties van leerstof en vaardigheden te ontdekken met vervolgopleidingen en werkgebieden waarin deze een rol spelen?

ja nee

Toetsing

Geeft het leermiddel aan leerlingen en docenten suggesties voor de toetsing?

ja nee

Algemeen*Combinatie van leermiddelen*

Welke combinatie van leermiddelen is nodig om de eindtermen te bereiken? Past het ene leermiddel bij het andere, met betrekking tot didactische aanpak en thematieken?

ja nee

Informatie- en communicatietechnologie (ICT)

In welke mate kan bij het leermiddel gebruik gemaakt worden van ICT-verwerkingen en -toepassingen? Wijst het leermiddel voldoende op multimediale ondersteuning die bij het onderwijs-leerproces mogelijk is? (eindterm 19)

ja nee

Samenhang met andere vakken*Taalreflectie*

Verwijst het leermiddel naar andere talen van het schoolcurriculum waar de vaardigheid van het herkennen van een tekstopbouw gebruikt kan worden?

ja nee

Tekstreflectie

Legt het leermiddel verband tussen de tekstvaardigheden bij klassieke talen en die bij de andere talen?

ja nee

Terminologie, begrippenkader

Legt het leermiddel verband met terminologieën die worden gehanteerd bij andere vakken (Nederlands, moderne vreemde talen), geïntegreerd literatuuronderwijs)?

ja nee

Argumentatie

Sluit het leermiddel aan bij de vaardigheid in het vak Nederlands om argumentatie in teksten op te zoeken?

ja nee

Literaire werken van andere talen

Wijst het leermiddel op literaire werken van andere talen die aansluiten bij de antieke literatuur en eventueel in het leesdossier opgenomen kunnen worden?

ja nee

Thematiek

Legt het leermiddel bij de behandeling van de thematiek relaties met andere vakken waarin deze voorkomt of kan voorkomen, en met de 'wereld buiten de school' of de actualiteit?

ja nee

Vragen met betrekking tot het gebruik van het leermiddel door leerling en docent

1. Selecteer de vragen die u in uw situatie het meest relevant acht.
2. Breng eventueel een volgorde van urgentie aan.

Algemeen

Ziet het leermiddel er aantrekkelijk uit? ja nee

Gaat het bij het werkboek om gebruiks- of verbruiksmateriaal? gebr. verbr.

Hoe kwetsbaar is het leermiddel (i.v.m. mogelijk snelle vervanging)?

Is de prijs voor de school/voor de leerling acceptabel? ja nee

Doelen

Zijn de doelen die worden nagestreefd duidelijk voor leerling en docent:

- algemene doelen ja nee
- vakspecifieke doelen? ja nee

Wordt voor alle onderdelen van examenprogramma leerstof aangeboden? ja nee

Structuur

Heeft het leermiddel een heldere structuur (overzichten, schema's, kaders)? ja nee

Zijn hoofdstukken/paragrafen helder opgebouwd (bijvoorbeeld inleiding, uitleg- of inputteksten, opdrachten, afsluiting)? ja nee

Zijn eventuele keuzemogelijkheden duidelijk gemarkeerd? ja nee

Inhoud en organisatie

Wordt in het leermiddel bij introductie van nieuwe inhoud en aangesloten bij de voorkennis van de leerling? veel weinig

Wordt bij introductie van nieuwe inhoud en aangesloten bij de belevingswereld van leerlingen? veel weinig

Wordt in het leermiddel gebruik gemaakt van actuele ontwikkelingen? veel weinig

Bevat het leermiddel variatie ten aanzien van de gehanteerde werkvormen? veel weinig

Biedt het leermiddel differentiatiemogelijkheden? (Te denken valt aan: tempoverschillen, verschillen in evaluatiemogelijkheden, niveaoverschillen, mogelijkheden tot individualisering.) veel weinig

Stelt het leermiddel speciale eisen aan de organisatie in de klas? ja nee

- Bevat het leermiddel toetsen? ja nee
- Bevat het leermiddel aanwijzingen voor scoring en/of normeringen? ja nee
- Zijn er sleutels/uitwerkingen voor de leerlingen beschikbaar? ja nee
- Bevat het leermiddel aanwijzingen of suggesties voor de inrichting van leerlingdossiers? ja nee
- Biedt het leermiddel de docent mogelijkheden om zicht te houden op het leerproces van de (zelfstandig werkende) leerling? ja nee
- Is het leermiddel op eenvoudige wijze aan de eigen situatie aan te passen? ja nee
- Is er een noodzaak extra materiaal aan te schaffen, bijvoorbeeld ten aanzien van extra verbruiksmateriaal of het produceren van materiaal (schriften, kopieerwerk)? ja nee
- Zijn er in het leermiddel verwijzingen naar externe bronnen opgenomen? ja nee
- Hanteerbaarheid**
- Is het taalgebruik afgestemd op het niveau van de leerlingen? ja nee
- Is het gehele pakket van componenten waaruit het leermiddel bestaat hanteerbaar? (Te denken valt daarbij aan: tekst- en/of werkboek, docentenhandleiding, software, audiovisuele hulpmiddelen.) ja nee
- Media**
- Biedt het leermiddel mogelijkheden om nieuwe media in te zetten? ja nee
- Worden in het leermiddel suggesties gedaan voor het gebruik van
- databases ja nee
  - CD-rom ja nee
  - Internet ja nee
- Is er sprake van afwisselend mediagebruik (bijvoorbeeld ten aanzien van audiovisuele bronnen, schriftelijke bronnen, informatie- en communicatietechnologie)? ja nee
- Draait de software op de beschikbare hardware? ja nee
- Tijd**
- Met betrekking de leertijd*
- Wordt er een reële indicatie van de leertijd gegeven, m.a.w. is de hoeveelheid leerstof afgestemd op de beschikbare leertijd? ja nee

Met betrekking tot de voorbereidingstijd

Doet het leermiddel een groot beroep op de voorbereidingstijd van de docent?

ja nee

Vormgeving

Is de vormgeving van het leerlingenmateriaal aantrekkelijk voor leerlingen (bijvoorbeeld ten aanzien van illustraties, kleurgebruik, formaat)?

ja nee

Vaardigheid van de docent

Geven componenten van het leermiddel aanleiding tot nascholing van bepaalde vaardigheden van docenten?

ja nee

De beantwoording van deze categorieën met vragen leidt tot de volgende conclusie(s):
